

Analiza različitih pristupa kvalitetnom uvođenju građanskog odgoja i obrazovanja u formalni odgojno-obrazovni sustav

Autorica: doc. dr. sc. Monika Pažur

IMPRESSUM

Autorica: Monika Pažur

Gong

Izvršna direktorica: Oriana Ivković Novokmet

Adresa: Mihanovićeva 14, 10 000 Zagreb

e-mail: gong@gong.hr

web: www.gong.hr

Zagreb, rujan 2023.

ISBN 978-953-7960-51-3

*Sadržaj ove publikacije je isključiva odgovornost Gong-a i ne odražava nužno stajališta
Europske unije.*

Uvod

Opća deklaracija o ljudskim pravima (1948) odredila je da *“obrazovanje mora biti usmjereno punom razvoju ljudske osobe i jačati poštivanje ljudskih prava i temeljnih sloboda. Ono mora promicati razumijevanje, snošljivost i prijateljstvo među svim narodima i rasnim ili vjerskim grupama te podupirati nastojanja Ujedinjenih naroda na održanju mira”*. U Konvenciji o pravima djeteta (1989) također je utvrđeno da je jedno od temeljnih prava djeteta da zna svoja prava. U čl. 29. u tom se smislu obvezuju države članice na promicanje obrazovanja koje ne samo da razvija osobnost, talente te duševne i tjelesne sposobnosti djeteta nego unaprjeđuje poštivanje ljudskih prava i temeljnih sloboda te načela sadržanih u Povelji Ujedinjenih naroda, podupire poštivanje djetetovih roditelja, njegova materinskog jezika, vrijednosti njegova kulturnog i nacionalnog identiteta, ali i vrijednosti drugih kultura te priprema dijete za odgovoran život u slobodnom društvu u duhu mira, snošljivosti, jednakosti među spolovima i prijateljstva među svim narodima, etničkim, nacionalnim i vjerskim grupama te osobama starosjedilačkog podrijetla. Na ovim temeljima, od sredine 20. stoljeća, pojavljuju se razni vodiči za učitelje¹ o tome kako poučavati o ljudskim pravima i temeljnim slobodama, a posljedično se razvijaju i obrazovni programi kojima se odgoj i obrazovanje za ljudska prava i demokratsko građanstvo uključuje u formalni odgojno-obrazovni sustav. Međutim, razvoj takvog tipa obrazovanja nije bio jednostavan. Prema Spajić-Vrkaš i sur. (2004)² smetnje su se pojavile na tri razine: nedostatak jasnih smjernica i programa kojima se u području obrazovanja promiču međunarodni ciljevi; prevlast kognitivističkog pristupa stjecanju znanja i pasivnih metoda učenja, što je bilo nespojivo s novim međunarodnim potrebama u području obrazovanja; te odsustvo učinkovitih mehanizama nadzora nad primjenom međunarodno prihvaćenih standarda, smjernica i programa u obrazovanju što je, uz raznolikost političkog ustroja zemalja članica i prihvaćanje obrazovanja kao područja koje se nalazi pod isključivom nadležnošću država, u stvarnosti moglo značiti da će međunarodna nastojanja ostati samo na deklarativnom izjašnjavanju. Unatoč postojanju velikog broja međunarodnih i nacionalnih istraživanja, kao i bogatom iskustvu praktičara i nizu primjera dobre prakse, i dalje se traga za najboljim načinima i oblicima kvalitetnog uključivanja odgoja i obrazovanja za ljudska prava i demokratsko građanstvo u formalni odgojno-obrazovni sustav.

Iz tog razloga, ova analiza nastoji odgovoriti na dva temeljna pitanja:

¹ Svi izrazi koji se koriste, a imaju rodno značenje, obuhvaćaju na jednak način i muški i ženski rod.

² Spajić-Vrkaš, V., Stričević, I., Maleš, D. i Matijević, M. (2004). Poučavati prava i slobode. Zagreb: Filozofski fakultet.

- (1) Koje su prednosti i nedostaci uvođenja građanskog odgoja i obrazovanja na nacionalnoj, a koji na lokalnoj razini;
- (2) Koje su prednosti i nedostaci uvođenja građanskog odgoja i obrazovanja kao međupredmetne teme, a koji kao zasebnog predmeta u formalni odgojno-obrazovni sustav.

Prošlost i sadašnjost građanskog odgoja i obrazovanja u Hrvatskoj

Republika Hrvatska, kao zemlja članica Vijeća Europe, ali i potpisnica niza konvencija za zaštitu ljudskih prava i temeljnih sloboda, dužna je uvesti odgoj i obrazovanje za ljudska prava i demokratsko građanstvo u svoj odgojno-obrazovni sustav. U Hrvatskoj se odgojno-obrazovni program čija je svrha promicanje ideje ljudskog dostojanstva, ljudskih prava, jednakosti i odgovornosti naziva građanski odgoj i obrazovanje (GOO).

Prvi pokušaji sustavnog uvođenja GOO-a u Hrvatskoj počinju 1999. godine donošenjem Nacionalnog programa odgoja i obrazovanja za ljudska prava i demokratsko građanstvo. Kao način provedbe tog programa, zainteresirane škole počinju provoditi *Projekt građanin* koji potiče učenike da ostvaruju pozitivne promjene u svojim zajednicama. Nacionalni program je bio aktualan do 2014. godine kada se donijela Odluka o donošenju programa međupredmetnih i interdisciplinarnih sadržaja GOO-a u osnovne i srednje škole. GOO je potom postao dio *Strategije obrazovanja, znanosti i tehnologije* (2014. godine) koja je trenutno važeći strateški dokument u području odgojno-obrazovne politike. S jedne strane, strategija ističe važnost razvoja građanskog identiteta i prepoznaje važnosti odgoja i obrazovanja u tom procesu, a s druge strane, ona vidi razvoj građanskih kompetencija kao instrument za što bolju prilagodbu odgojno-obrazovnog sustava zahtjevima tržišta rada (Pažur, 2017³). U okviru procesa Cjelovite kurikularne reforme prijedlog je bio da se GOO uvrsti kao međupredmetna tema koja se temelji na sadržajima iz područja ljudskih prava i demokracije. Na temelju preporuka iz Europske unije, prvi strateški dokument iz područja obrazovne politike koji je uvrstio građansku kompetenciju kao jednu od osam temeljnih kompetencija koje je potrebno razviti kod učenika bio je *Nacionalni okvirni kurikulum za predškolski odgoj i obrazovanje te opće obvezno i srednjoškolsko obrazovanje – NOK* (MZOS, 2011). Ona bi se prema NOK-u primarno trebala ostvariti kroz međupredmetnu temu i/ili

³ Pažur, M. (2017). Pregled razvoja građanskog odgoja i obrazovanja u Republici Hrvatskoj od 1999. do danas, *Školski vjesnik*, 66 (4), 605-618.

interdisciplinarne sadržaje/module GOO-a. Normativne pretpostavke NOK-a daju temelj i okvir za izradu kurikuluma GOO-a. Istovremeno s procesom donošenja NOK-a Vlada Republike Hrvatske donosi *Odluku o osnivanju i zadaćama Nacionalnog odbora za odgoj i obrazovanje za ljudska prava i demokratsko građanstvo*. Tom odlukom Nacionalni odbor za odgoj i obrazovanje za ljudska prava i demokratsko građanstvo promiče GOO na svim razinama, od predškolskog odgoja i obrazovanja do sustava visokog obrazovanja, i u svim oblicima, od formalnog do neformalnog obrazovanja. Zadaća je Nacionalnog odbora za odgoj i obrazovanje za ljudska prava i demokratsko građanstvo praćenje provedbe svih nacionalnih programa, strategija i planova koji se odnose na GOO. Provedba građanskog odgoja i obrazovanja na nacionalnom nivou od 2019. godine se odvija međupredmetno te je za to dostupan Kurikulum međupredmetne teme Građanskog odgoja i obrazovanja za osnovne i srednje škole iz 2019. godine.

Istovremeno, niz lokalnih zajednica se odlučuje za provedbu građanskog odgoja i obrazovanja kao izbornog predmeta ili u formi izvannastavne aktivnosti, jer vjeruju kako međupredmetna implementacija ovih sadržaja temeljena na Kurikulumu s nacionalne razine, ne ostvaruje ishode koje bi ovaj obrazovni program trebao ostvarivati. Sa lokalnom implementacijom započinje grad Rijeka, koji od školske godine 2016./2017. učenicima viših razreda osnovne škole omogućava pohađanje predmeta Građanski odgoj i obrazovanje. Provodi se kao izvannastavna aktivnost, gdje se izvodi jednom do dva puta tjedno u višim razredima osnovne škole. Po uzoru na grad Rijeku, isti model kreću primjenjivati i ostale lokalne samouprave, te ju je do sada preuzelo ukupno 17 gradova, škola i županija: Međimurska županija i Grad Čakovec, Pula, Pazin, Umag, Labin, Poreč, Rovinj, Sisak, Osijek, Opatija, Vrbovec i Križevci, zatim Istarska županija, Primorsko-goranska županija i Krapinsko-zagorska županija te Osnovna škola Ludina iz Velike Ludine. Školske godine 2022./2023. s eksperimentalnom provedbom krenuo je i lokalni projekt ZaG – zagrebački model provedbe građanskog odgoja i obrazovanja, koji je razvio svoj kurikulum izvannastavne aktivnosti. Sveučilište u Rijeci je 2021. godine razvilo kurikulum za provedbu građanskog odgoja i obrazovanja u srednjim školama pod nazivom Škola i zajednica, kojeg su 2022./2023. godine provodile i srednje škole u Gradu Zagrebu.

Metodologija izrade analize

Analiza, te zaključci i preporuke proizašli iz nje, sastoje se od dvije skupine podataka:

- (1) Podatci prikupljeni analizom relevantnih istraživanja koja su se bavila implementacijom građanskog odgoja i obrazovanja u Hrvatskoj na nacionalnoj i na lokalnoj razini;
- (2) Podatci prikupljeni *online* anketnim ispitivanjem učitelja i nastavnika osnovnih i srednjih škola u Hrvatskoj.

Online upitnik (podatci pod brojem (2)) bio je namijenjen učiteljicama i nastavnicama, stručnim suradnicama i ravnateljicama zaposlenim u osnovnim i srednjim školama te je sadržavao pitanja o iskustvima provođenja građanskog odgoja i obrazovanja. Podaci su se prikupljali od 15. srpnja do 20. kolovoza 2023. godine.

Upitnik je ispunilo 73 ispitanika, od čega je njih 93.2% bilo ženskog spola, a njih 6.8% muškog spola. Od ukupnog broja ispitanica, njih 42.5% zaposleno je u osnovnoj školi, a 57.5% u srednjoj školi. Ispitanice su zaposlene u školama svih veličina: njih 38.4% je zaposleno u školama s manje od 300 učenika, 47.9% u školama s od 300 do 700 učenika, a 38,4% u školama sa više od 700 učenika. Ispitanice dolaze iz škola u urbanom (64.4%), suburbanom (11%) i ruralnom (24.7%) području. Upitnik su ispunile učiteljice i nastavnice iz 17 županija: Grad Zagreb, Varaždinska županija, Krapinsko-zagorska županija, Zagrebačka županija, Varaždinska županija, Splitsko-dalmatinska županija, Primorsko-goranska županija, Bjelovarsko-bilogorska županija, Istarska županija, Međimurska županija, Vukovarsko-srijemska županija, Sisačko-moslavačka županija, Požeško-slavonska županija, Osječko-baranjska županija, Koprivničko-križevačka županija, Šibensko-kninska županija i Brodsko-posavska županija.

Ispitanice imaju različite godine radnog staža u sustavu odgoja i obrazovanja: 1.4% do 5 godina radnog staža, 5.5% od 6 do 10 godina, 6.8% od 11 do 15 godina, nadalje 26% ispitanica ima 16 do 20 godina radnog iskustva, 35.6% od 21 do 30 godina, a njih čak 24.7% više od 30 godina radnog iskustva. Ispitanice su se izjasnile kako imaju različito iskustvo provođenja građanskog odgoja i obrazovanja, od 1 godine do 30 godina. Međutim, većina je navela kako imaju između 6-10 godina iskustva rada u području GOO-a. Trenutno, njih 47 je izjavilo kako ne provodi nijedan od postojećih programa uvođenja građanskog odgoja i obrazovanja u škole (npr. Škola i zajednica, ZAG, Riječki model GOO-a, Projekt građanin...) već GOO provodi međupredmetno u okviru predmeta koji predaju ili na neki svoj način koristeći se znanjima s edukacija koje su prošli i raznim priručnicima. Od preostalih 14 ih provodi Riječki model, 6 provodi Projekt građanin, a 5 Školu i zajednicu.

Razina uvođenja građanskog odgoja i obrazovanja: nacionalna ili lokalna

Kada se raspravlja o tome na koji je način bolje implementirati građanski odgoj i obrazovanje, svakako je potrebno uzeti u obzir na koji se način postavljaju ciljevi i donose odluke o načinima njihove implementacije na razini nacionalne odgojno-obrazovne politike. Odgovori na pitanja *tko*, *kada* i *gdje* upravlja sugeriraju kojim su upravljačkim funkcijama dodijeljene odgovornosti. Hrvatska ima centraliziran sustav odgoja i obrazovanja, odnosno koncentracija ovlasti je na državnoj razini. Ministarstvo zaduženo za područje obrazovanja donosi nacionalne dokumente, a oni se implementiraju jednako u svim školama, neovisno o lokalnom i regionalnom kontekstu. U okviru ovakvog sustava ograničen je utjecaj lokalnih vlasti na sadržaj obrazovnih programa, ali i na njegovu raspoloživost. U Komparativnoj analizi institucionalizacije građanskog odgoja i obrazovanja u Hrvatskoj, Francuskoj, Austriji i Njemačkoj (Pažur, 2022⁴) kao jedna od preporuka stoji da je potrebno **izraditi kurikulum provedbe izvannastavne aktivnosti građanski odgoj i obrazovanje na nacionalnoj razini**. Ovakvi programi postoje u svim drugim državama uključenima u analizu, i oni su temelj za organizaciju stručnih usavršavanja, pripremu projekta organizacija civilnog društva kao i pripremu materijala za učitelje.

Ukoliko se neki obrazovni sadržaj uvodi u škole, svakako je potrebno *izraditi jasan i razumljiv kurikulum, pripremiti odgojno-obrazovno osoblje za implementaciju tog sadržaja, pripremiti materijale koji prate provedbu kurikuluma te osmisliti i provesti vrednovanje* kako bi se vidjelo u kojoj mjeri se ostvaruju postavljeni ciljevi. Praćenje navedenih elemenata moguće je na nacionalnoj razini konzultiranjem aktualnih istraživanja u području (Bagić i Šalaj, 2012⁵; Spajić-Vrkaš i sur., 2016⁶; Pažur, 2016⁷; Losito i sur., 2018⁸), a u odnosu na lokalnu zajednicu grad Rijeka je proveo evaluaciju i vrednovanje Riječkog modela uvođenja GOO-a u škole⁹. Također, za određene informacije relevantan je izvor Internet stranica donosioca odluka (nacionalnog i/ili

⁴ Pažur, M. (2022). Komparativna analiza institucionalizacije građanskog odgoja i obrazovanja u Hrvatskoj, Francuskoj, Austriji i Njemačkoj. Pregledano 12. rujan 2023. na: <https://gong.hr/wp-content/uploads/2022/09/Komparativna-analiza-institucionalizacije-gradanskog-odgoja-i-obrazovanja-u-Hrvatskoj-Austriji-Francuskoj-i-Njemackoj-2.pdf>.

⁵ Bagić, D. i Šalaj, B. (2012). *Političko znanje mladih u Hrvatskoj*. Zagreb: GONG i Fakultet političkih znanosti.

⁶ Spajić-Vrkaš, V. (Suradnici: Čehulić, M., Elezović, I., Pažur, M., Rukavina, I., Vahtar, D.) (2016). *(Ne)moć građanskog odgoja i obrazovanja: objedinjeni izvještaj o učincima eksperimentalne provedbe kurikuluma građanskog odgoja i obrazovanja u 12 osnovnih i srednjih škola (2012./2013.)*. Zagreb: Nacionalni centar za vanjsko vrednovanje obrazovanja.

⁷ Pažur, M. (2016). *Rekonstrukcija građanskog odgoja i obrazovanja: koncept, teorije i prakse*. Zagreb: Mreža mladih Hrvatske.

⁸ Losito, B. (ur.) (2018). *Percepcije mladih u vrijeme promjena: IEA Međunarodno istraživanje građanskog odgoja i obrazovanja: Europski izvještaj*. Zagreb: NCVVO.

⁹ Pregledano 2. rujan 2023. na: <https://gradanskiodgoj.rijeka.hr/svima-dostupno/>.

lokalnog) koja bi trebala pružati potrebne informacije za provedbu. Naposlijetku relevantna su i mišljenja samih praktičara koji ga provode.

Tablica 1 Usporedba elemenata GOO-a na nacionalnoj i lokalnoj razini provedbe

	Nacionalna razina	Lokalna razina (Riječki model)
Kurikulum i smjernice za provedbu	Kurikulum provedbe kao međupredmetna tema; Nema daljnjih uputa za provedbu	Postoje smjernice za provođenja programa i korištenje priručnika
Pripremljenost učitelja	Polovica učitelja osjeća se osrednje pripremljeno, a njih još jedna trećina nepripremljeno. Pripremljenost se razlikuje ovisno o temama.	Osjećaju se pripremljeno za provedbu GOO-a sukladno smjernicama.
Materijali za provedbu	Ne postoje.	Dostupni priručnici za učenike i materijali za učitelje.
Vrednovanje	Ne postoji.	Provedeno. Rezultati dostupni javnosti.

Analizirajući nacionalnu razinu provedbe građanskog odgoja i obrazovanja, pregledom navedenih istraživanja (Bagić i Šalaj, 2012; Spajić-Vrkaš i sur., 2016; Pažur, 2016; Losito i sur., 2018), rezultati ukazuju da međupredmetnom provedbom, koja se trenutno provodi na nacionalnoj razini¹⁰, u školama ne postoji sustavno učenje o ljudskim pravima i demokratskom građanstvu te ne postoji značajna razlika u poznavanju temelja demokracije između učenika četvrtih razreda osnovnih škola, osmih razreda osnovnih škola i onih u drugom razredu srednje škole. U odnosu na same učitelje, rezultati ukazuju da se oni ne osjećaju pripremljeni ni kompetentni za bavljenje s raznim temama koje pripadaju u područje obrazovanja za demokraciju (Spajić-Vrkaš i sur., 2016; Losito i sur., 2018). S obzirom da međupredmetna provedba podrazumijeva da su svi učitelji spremni raditi na temama iz područja GOO-a, relevantan je podatak da u istraživanju iz 2016. godine, u kojem je sudjelovalo 436 učitelja osnovnih i srednjih škola, njih 47.3% reklo da se osjeća osrednje kompetentno za provedbu GOO-a, dok je njih 35.4% izjavilo kako se osjeća malo ili nimalo pripremljeno za isto. U istom istraživanju, učitelji su se ponajmanje osjećali pripremljeno za postavljanje kriterija ocjenjivanja učenika iz GOO-a, za korištenje različitim strategijama u poučavanju GOO-a, za komentiranje aktualnih političkih

¹⁰ Pregledano 3. rujana 2023. na: https://narodne-novine.nn.hr/clanci/sluzbeni/2019_01_10_217.html

zbivanja u svijetu te za određivanje postignuća i organiziranje nastave prema njima. U odnosu na stručna usavršavanja, učitelji u ovom istraživanju izjavljuju kako se ponajmanje osjećaju pripremljeni za poučavanje o pravno-političkoj i društvenoj dimenziji, te bi im ponajviše koristila stručna usavršavanja koja uključuju tematske radionice s teorijskom i praktičnom dimenzijom. Na stranicama Agencije za odgoj i obrazovanje, nacionalnom akteru za profesionalni razvoj učitelja, u trenutku izrade ove analize ne postoje materijali kojima bi učitelji u ovom području mogli raditi na implementaciji Međupredmetne teme građanski odgoj i obrazovanje. U istraživanju Rekonstrukcija građanskog odgoja i obrazovanja u Hrvatskoj: koncept, institucije i prakse (Pažur, 2016), kao zaključci istraživanja koji su dobiveni kombinacijom desk analize te kvalitativne i kvantitativne analize, autori ukazuju da su jedne od ključnih prepreka učinkovitoj pripremi djece i mladih za aktivno i odgovorno građanstvo nedovoljno razrađen normativni okvir za određenja GOO-a i njegovo uvođenje u škole, nedostatak političke volje da se GOO uvede u odgojno-obrazovni sustav, kao i nepostojanje sustava praćenja i vrednovanja provedbe GOO-a. Od 2016. godine do danas, nijedna od ovih odrednica nije se promijenila na nacionalnoj razini, što sugerira da isti zaključci vrijede i danas.

Riječki model Građanskog odgoja i obrazovanja podrazumijeva uvođenje zasebnog predmeta GOO-a kao izvannastavne aktivnosti za učenike od 5. do 8. razreda i to do 70 sati godišnje, jednom ili dva puta tjedno. S provedbom su krenuli 2015./2016. godine. Program je evaluiran te godine od strane Odsjeka za pedagogiju Filozofskog fakulteta u Rijeci¹¹, a u toku sljedeće dvije godine provodilo se dvogodišnje istraživanje u koje je bilo uključeno 400 učenika, 21 ravnateljica i 19 učitelja. Na službenim stranicama grada Rijeke namijenjenim građanskom odgoju i obrazovanju dostupni su priručnici za učenike za poučavanje građanskog odgoja i obrazovanja za 5. i 6. razred osnovne škole, te za 7. i 8. razred osnovne škole. Postoje također smjernice za provođenja programa i korištenje priručnika. Smjernice su namijenjene učiteljima te definiraju obrazovne ishode, građanske vještine, građanske vrijednosti te opis i strukturu aktivnosti za učenike. Također, dostupna je zbirka prijedloga nastavnih priprema uz priručnik za 5. i 6. razred. Istraživanje je pokazalo kako su učiteljice koje su sudjelovale u provedbi GOO-a iznimno zadovoljne kvalitetom stručnog usavršavanja, te ga smatraju temeljitim i sistematičnim, kvalitetno odrađenim te da su se nakon njega osjećale spremnima za uspješnu provedbu GOO-a. Korisnim smatraju i materijale koji im se nude jer su precizni i konkretni, ali ostavljaju prostor slobode (su)kreiranja sata sa učenicima. Posebno ističu zadovoljstvo time što učenicima uspijevaju

¹¹ Uzorak je sadržavao 76 učenika koji su pohađali GOO i 75 onih koji nisu; 55 roditelja učenika polaznika GOO-a i 31 učenika koji nisu upisani u GOO i 6 učiteljica koje izvode GOO.

približiti aktualne društvene teme na njima zanimljiv način, što su naučile u okviru stručnih usavršavanja.

U istraživanju provedenom za svrhu izrade ove analize, 52% ispitanica se osjeća osrednje spremno za provedbu GOO-a, njih 45.2% u potpunosti, a preostalih 2.8% nimalo pripremljenima. Najkorisnijima za provedbu GOO-a smatraju stručna usavršavanja organizirana od strane organizacija civilnog društva (M = 3.29), potom stručna usavršavanja od AZOO-a (M = 2.78) i stručnih aktiva (M = 2.59). Manje korisnima smatraju usavršavanja organizirana na razini škole (M = 2.35) i ona organizirana od strane lokalne zajednice (M = 2.23). Iako stručna usavršavanja AZOO-a smatraju važnima, trećina ispitanica (37%) navodi da su im ona *nimalo* ili *malo korisna*, što ukazuje na raznolikost u potrebama učitelja za implementaciju GOO-a u praksi.

Kao najveću podršku za provedbu GOO-a od raznih dionika navode ravnateljice škola u kojima rade (51% ispitanica navodi da od njih dobiva *u potpunosti* potrebnu podršku) i organizacije civilnog društva (čak 44% ispitanica smatra da dobiva *u potpunosti* podršku od njih). Polovica ispitanica smatra da od MZO-a (55 %) i AZOO-a (52 %) dobiva *osrednju* podršku za provedbu GOO-a, a nešto manji broj navodi da *osrednju* podršku dobiva i od lokalne zajednice (36 %). Ipak postoji trećina ispitanica koja smatra da ne dobiva *nimalo* podrške niti od MZO-a (32%), niti od AZOO-a (27%) niti od lokalne zajednice (43%). Ispitanice se pitalo koji tip podrške bi im još bio potreban i odgovori se mogu svrstati u tri ključne kategorije: (1) razmjena iskustava i dobre prakse (putem susreta, umrežavanja i materijala); (2) veći angažman nacionalnih aktera i veći interes za GOO (MZO-a i AzOO-a); te (3) uvođenje GOO-a kao zasebnog predmeta, a ne kao međupredmetne teme.

Na pitanje na kojoj razini bi se GOO trebao provoditi, 79.4% ispitanica navodi kako bi to trebalo biti uvedeno na nacionalnoj razini, dok 20.6% kaže na lokalnoj. Kao razloge za odabir uglavnom nacionalne razine kod učitelja prevladava odgovor da je nužan razvoj građanske kompetencije kod svih učenika, a ne samo onih gdje se predmet lokalno provodi. Nadalje, navode kako će se na taj način organizirati sustavna priprema učitelja za ove teme, kroz inicijalno obrazovanje, ali i kontinuirana stručna usavršavanja. U nastavku se nalaze neki od odgovora onih koji smatraju da se GOO treba uvesti na nacionalnoj razini:

„Mislim da bi škole prije svega trebale imate podršku resornog ministarstva koje bi donijelo jedinstveni program za sve škole i učenike. S projektom se krenulo prije koju godinu, ali kako se stvari mijenjaju po potrebi vladajućih i nedovoljno razrađenih tema i projekata nažalost i dobre ideje se izgube.“

„Budući da je Hrvatska unitarna država, što znači da je vlast centralizirana (uređena na jedinstvenom principu od mjesne do državne razine), potreban je jedinstveni program, ali to ne znači da se ne bi trebalo poučavalo o obilježjima i specifičnostima lokalne zajednice te bi program trebao i takve specifičnosti obuhvatiti.“

„Smatram da bi na nacionalnoj razini trebalo provoditi GOO jer nam je svima potrebno imati odgovorne građane, osviještene i poduzetne u društvenoj sferi.“

„Dok god ne krene sustavno uvođenje GOO u cijeloj RH, bit ćemo podijeljeni na gradove (Rijeka, Zagreb) koji provode, kao i mnoge odgojno-obrazovne djelatnike koji s entuzijazmom pristupaju ovim temama, ali nemaju sustavnu podršku mjerodavnih institucija.“

Oni koji su se opredijelili za lokalnu razinu uglavnom naglašavaju da se na taj način dodatno osnažuje povezanost škola i lokalne zajednice:

„Dokazano je da teme GOO obuhvaćaju zapravo teme iz svakodnevnoga života. Potrebno je i nas učitelje učvršćivati i podržavati te dodatno educirati o što kvalitetnijem sudjelovanju u lokalnoj zajednici u kojoj živimo i djelujemo, a naše učenike osposobljavati primjerima kako biti aktivni sudionici zajednice u kojoj djeluju na bilo koji način.“

„Djeca bi se trebala više uključivati u aktivnosti lokalne zajednice i učiti kroz praktične aktivnosti i tako doprinosti društvu. Potrebna je veća povezanost zajednice i škole.“

Način uvođenja građanskog odgoja i obrazovanja: međupredmetna provedba ili zaseban predmet

Diljem Europe postoji razlika u pristupima koji države odabiru da bi postigle ishode građanskog odgoja i obrazovanja kod svojih učenika. Razlika postoji ne samo u tome odlučuju li se za to da se GOO uvodi kao predmet ili kao međupredmetna tema, već i u tome u kojoj mjeri je s nacionalne razine omogućena autonomija provoditeljima u njegovoj implementaciji. Ukoliko se radi o predmetu, isti se može provoditi kao obvezan ili izborni ili u kombinaciji s drugim predmetima (povijest, geografija, ekonomija...), može kretati već u osnovnom obrazovanju ili tek u srednjem, a i razlike postoje u satnici u kojoj se provodi. Ukoliko se očekuje da GOO na neki način provode svi učitelji, može se isto provoditi kao kroskuriluarano načelo ili kao međupredmetna

tema. Države koje imaju dugogodišnju praksu uvođenja GOO-a vrednuju i evaluiraju njegovu uspješnost, te u skladu s rezultatima vrednovanja donose izmjene u načinu njegova provođenja. Kada govorimo o Hrvatskoj, GOO se sukladno kurikulumu integrira kao međupredmetna tema, koja se može provoditi u okviru sata razrednika ili povezivajući sadržaje GOO-a sa sadržajima drugih predmeta. Hrvatska nema razvijen nacionalni program provedbe GOO-a kao izvannastavne aktivnosti, koji bi nudio mogućnosti lokalnim zajednicama i školama da GOO-om kao izvannastavnom aktivnosti dodatno odgovore na specifičan lokalni i školski društveni i politički kontekst. U Komparativnoj analizi institucionalizacije građanskog odgoja i obrazovanja u Hrvatskoj, Francuskoj, Austriji i Njemačkoj (Pažur, 2022) kao jedna od preporuka stoji da je potrebno **učenicima viših razreda osnovnih škola i učenicima srednjih škola omogućiti stjecanje znanja, vještina i stavova iz područja građanskog odgoja i obrazovanja putem školskog predmeta.**

Kada se promišlja o pristupu koji će se koristiti za uvođenje GOO-a relevantni su podaci o *odgojno-obrazovnim ishodima*, odnosno, u kojoj se mjeri isti ostvaruju, ali i o *zadovoljstvu učenika* programom te *motivacijom i zadovoljstvom* odgojno-obrazovnog osoblja, primarno učiteljima koji ga provode. Kao i u prethodnom poglavlju, uvid u stanje navedenih elemenata mogući je tako da se konzultiraju rezultati relevantnih nacionalnih istraživanja (Bagić i Šalaj, 2012; Spajić-Vrkaš i sur., 2016; Pažur, 2016; Losito i sur., 2018), s obzirom da se na nacionalnoj razini GOO provodi međupredmetno od 1999. godine. Uvid u elemente s obzirom na provedbu u obliku predmeta mogući je pregledom rezultata vrednovanja Riječkog modela, koji predviđa provedbu kao predmet koji se provodi 1 ili 2 sata tjedno.

Tablica 2 Usporedba elemenata GOO-a u okviru provedbe kao predmet i kao međupredmetna tema

	Predmet (Riječki model)	Međupredmetna tema
Ostvarivanje odgojno-obrazovnih ishoda	Ishodi se ostvaruju i na razini znanja i razumijevanja, i na razini vještina i stavova.	Nizak stupanj ostvarenosti odgojno-obrazovnih ishoda. Niska razina znanja i razumijevanja ključnih pojmova. Usporen proces demokratizacije škola.
Zadovoljstvo učenika	Učenici su zadovoljni nastavom, temama, načinom izvođenja te žele nastaviti s programom i sljedeće godine.	Nezainteresirani za provedbu GOO-a. Ne prepoznaju da je GOO dio drugih predmeta.
Motivacija i zadovoljstvo učitelja	Viša, jer vide ostvarenost ishoda te imaju materijale koji im pomažu u provedbi.	Većinom nezainteresirani za GOO, osim manjine uglavnom motivirane intrinzičnim motivima i osjećajem osobne odgovornosti.

Ostvarivanje odgojno-obrazovnih ishoda svakako je vidljivo u stupnju poznavanja pojmova ljudskih prava, demokracije i ostalih sadržaja GOO-a, ali i sa razvojem vještina i stavova učenika koji potiču demokratizaciju obrazovnih institucija. Istraživanja provedena od 2012. do 2016. godine ukazuju da je razina poznavanja i razumijevanja koncepata relevantnih za ideju građanstva vrlo niska i nezadovoljavajuća (Bagić i Šalaj, 2012; Spajić-Vrkaš i sur., 2016; Pažur, 2016; Losito i sur., 2018). U znanstvenoj monografiji Rekonstrukcija građanskog odgoja i obrazovanja u Hrvatskoj: koncept, institucije i prakse (Pažur, 2016) ispitivali su se na uzorku od 1974 učenika učinci građanskog odgoja i obrazovanja. Pritom, 74.5 % učenika je GOO slušao kao predmet, a njih 25.5% kao međupredmetnu temu. U raspravi o razlikama u percepciji školske kulture između učenika koji su pohađali nastavu GOO-a kao zasebnog predmeta i učenika koji su bili uključeni u međupredmetni model provedbe GOO-a, ponuđen je plauzibilan zaključak da bi uvođenje GOO-a kao zasebnog predmeta moglo biti povezano s bržom demokratizacijom škole, osobito u komponentama vođenja i upravljanja školom, odnosa između učitelja i učenika te osnaživanja učenika za sudjelovanje u odlučivanju (Spajić-Vrkaš, 2016). U istraživanju koje je pilotiralo provedbu GOO-a u 12 škola u RH (Spajić-Vrkaš i sur., 2016) provodilo se inicijalno i finalno ispitivanje učenika o nizu elemenata GOO-a. Podaci sakupljeni prilikom inicijalnog ispitivanja, odnose se na iskustvo koje su učenici imali do tog trenutka u nastavi GOO-a, što je uglavnom bilo međupredmetno. Potom se GOO godinu dana provodio kao predmet, te su tada ponovo sakupljeni podaci od istih učenika, te se nastojao utvrditi eventualni pomak u razmišljanjima. Istraživanje se provodilo s učenicima četvrtih i osmih razreda osnovne škole, te prvih i drugih razreda srednje škole. U četvrtim razredima u finalnom ispitivanju interes za GOO zadržalo je dvije petine učenika, a kod njih otprilike jednakog broja interes je porastao. U osmim razredima, kao i u drugom srednje, interes za GOO je uglavnom, kod većine učenika ostao jednak, a porastao je interes kod otprilike jedne petine učenika, međutim kod jedne petine interes se i smanjio. U istom istraživanju ispitivao se i interes učitelja za provedbu GOO-a. U najvećoj mjeri učitelji su pokazali ravnodušnost prema provedbi GOO-a. Motiviranost zavisi o osobnim afinitetima učitelja, primarno o njihovom osjećaju osobne odgovornosti za razvoj učenika kao aktivnih građanina.

U odnosu na odgojno-obrazovne ishode, dvogodišnje vrednovanje provedbe Riječkog modela GOO-a, ukazuje kako učenici koji su pohađali GOO po završetku programa imaju značajno više rezultate na testu znanja od onih koji nisu pohađali. Ishodi su vidljivi i u polju vještina i stavova koje su razvili, te tako oko tri četvrtine učenika nakon GOO-a smatra da se je sposobno zauzeti za sebe bez da povrijedi drugu osobu, da lakše može reći „ne“ nečemu u čemu ne želi sudjelovati te da lakše može izreći ono što misli. Rezultati nadalje ukazuju da su gotovo pa svi učenici jako zadovoljni temama koje su radili u okviru GOO-a te da su usvojeni sadržaji korisni u stvarnom životu. Veliki broj učenika namjerava nastaviti pohađati GOO i sljedeće godine. Učiteljice se uglavnom slažu oko pozitivnih učinaka programa GOO-a (porast interesa učenika za donošenje odluka u školi te ozbiljnije shvaćanje vlastitih prava i odgovornosti). Učiteljice su motivirane za

Co-funded by
the European Union

VLADA REPUBLIKE HRVATSKE
Ured za udruge

daljnji rad jer vide da nastava ostvaruje očekivane odgojno-obrazovne ishode, a materijali pripremljeni za nju olakšavaju kvalitetni provedbu GOO-a.

U istraživanju provedenom za svrhu izrade ove analize u trenutku ispunjavanja upitnika, oko 59% ispitanica je provodilo GOO međupredmetno, a preostalih 41% kao zaseban predmet (izborni ili izvannastavna aktivnost). Na pitanje u kojem se traži opredijeljene kako bi se GOO trebao provoditi u školama, na temelju dosadašnjeg iskustva ispitanica, njih 50% smatra da bi to trebao biti obavezan zaseban predmet, a još njih 27.1% smatra da treba biti uveden u obliku predmeta, ali izbornog. 22.9% ispitanica se opredijelilo da se treba raditi o međupredmetnoj provedbi. Kao obrazloženje svojeg odgovora ispitanice su se uglavnom osvrtnale na to da obvezatnost predmeta omogućuje da ovi sadržaji dođu do svih učenika, te da se na taj način sam predmet ozbiljnije doživljava od strane učenika, ali i ostalih učitelja i donosioca odluka. Neki od odgovora koji sugeriraju uvođenje kao obaveznog predmeta su sljedeći:

„S obzirom na to da se službeno GOO kao i druge MPT (međupredmetne teme) provodi MEĐUPREDMETNO što je mrtvo slovo na još jednom papiru koji nastavnike odvlači od nastave i učenika - dakle MEĐUPREDMETNO kao takvo NE POSTOJI i nitko ga NE RADI. Nastavnici drže svoje predmete i ono što je u njima već imalo slično s bilo kojom MPT upišu kao odrađenu MPT.“

„Neki od razloga su: 1.Svi učenici bi trebali imati takav oblik obrazovanja - jer su svi građani i budući politički subjekti i trebali bi moći steći znanja i razviti svijest o važnosti osobnog političkog djelovanja. 2.Ako je predmet obavezan za sve, učenici će ga percipirati kao bitan, jednakovrijedan u odnosu i na druge predmete i tako će se ponašati.“

„U dosadašnjoj višegodišnjoj praksi uvidjela sam kako su kompetencije, vještine i stavovi stečeni na GOO od strane učenika vrlo korisne za njihov daljnji život, te smatram da je to potrebno svim učenicima, a na žalost niti jedan drugi predmet to im ne donosi.“

Učiteljice koje su se opredijelile za izborni predmet smatraju GOO važnim međutim vjeruju kako se kroz izbornost dobivaju učenici koji su motivirani za rad na ovim temama te se tako može kvalitetnije raditi u samoj učionici:

„Zbog prirode predmeta i tema koje obrađujemo stekla sam dojam da su učenici otvoreniji u izražavanju svojih mišljenja i stavova provedbom kroz izborni predmet.“

„Uključuju se samo zainteresirani, ne ocjenjuje se te je motiviranost u radu iznimno visoka a time je i rad kvalitetniji.“

One koji se opredjeljuju za međupredmetnu provedbu uglavnom smatraju da se radi o sadržaju koji je lako poveziv s sadržajima drugih predmeta ili kako trenutno odgojno-obrazovni sustav nije spreman za još jedan novi predmet:

„Ne mislim da je međupredmetna provedba dobitna kombinacija, ali mi se čini da u pokušajima osuvremenjenja školskog sustava više nema mjesta GOO kao zasebnog predmeta.“

Zaključak i preporuke

Na temelju provedene analize, koja nudi uvid u iskustva provođenja građanskog odgoja i obrazovanja, moguće je zaključiti kako Riječki model provođenja GOO-a ostvaruje postavljene odgojno-obrazovne ishode, stvara određenu strukturu djelovanja u kojoj se učitelji osjećaju ugodno i motivirano za rad na temama iz područja GOO-a, a učenici zainteresirano i osnaženo. Drugim riječima, GOO se provodi lokalno i kvalitetno uspijeva doprinositi unapređenju svoje zajednice i pripremi aktivnih i odgovornih građana. Međutim, ipak se većina praktičara slaže i navodi kako je GOO potrebno uvesti na nacionalnoj razini, primarno ističući dva razloga. Jedan je taj da vide značaj GOO-a i smatraju da je nužno da su ti sadržaji i metode rada omogućene svim učenicima, a ne samo onima koji žive u lokalnim zajednicama koje su uvele GOO. Drugi je razlog taj da praktičari smatraju kako je potreban „sustav“ koji se gradi oko sadržaja koji postane nacionalno obvezujući. Sustav koji uključuje pripremanje odgojno-obrazovnog osoblja, definiranje ključnih sadržaja, nacionalno vrednovanje i daje podlogu za daljnje širenje iskustva i mreže suradnika.

Slično suglasje postoji i oko toga na koji način bi GOO trebao biti uveden. Iako praktičari vide da se teme koje se poučavaju GOO-om mogu izvoditi međupredmetno, veći doprinos vide kada se iste uvode u obliku predmeta. To je svakako vidljivo iz istraživanja koja pokazuju da učenici nakon godine dana sudjelovanja u GOO-u u obliku predmeta postižu bolje rezultate na testu znanja, ali i razvijaju veći osjećaj odgovornosti prema sebi, drugima i zajednici. Ponovo se ističe kao jedan od ključnih razloga nužnost toga da GOO dođe do svakog učenika i učenice, i da su za njegovu provedbu odgovorno pripremljeni učitelji koji imaju adekvatnu podršku od strane ključnih donosioca odluka u području odgojno-obrazovne politike.

Na temelju provedene analize, moguće je donijeti određene preporuke:

- **Stvoriti uvjete za provedbu građanskog odgoja i obrazovanja na nacionalnoj razini.** Rezultati analize, kao i sami praktičari, iako prepoznaju značaj međupredmetne provedbe GOO-a, a i posebno provedbe na lokalnoj razini, ističu kako je nužno da GOO postane uveden na razini nacionalne odgojno-obrazovne politike. To će donijeti GOO-u priznanje o njegovoj važnosti, potrebnu strukturu, pedagoški okvir za djelovanje, kao i materijale za provedbu. Također, ono prijeko potrebno, uvesti će ga kao dio inicijalnog obrazovanja učitelja i omogućiti daljnja stručna usavršavanja.
- **Nastaviti s lokalnom provedbom modela GOO-a i pokušati potaknuti nove lokalne zajednice da se uključe.** Iako je važno da GOO postane dio nacionalne odgojno-obrazovne politike, analiza ukazuje na veliki značaj i uspješnost provedbe GOO-a na lokalnoj razini. Potrebno je nastaviti s ovim tipom promjene sve do kada GOO neće biti sustavno proveden. Također, prilikom planiranja nacionalnog programa i plana provedbe, treba iskoristiti iskustva, materijale i primjere dobre prakse razvijene na lokalnoj razini te ih integrirati u nacionalne dokumente.
- **Prilikom planiranja GOO-a pronaći način da sadržaji postanu dio obaveznog kurikulumu.** Rezultati istraživanja, prethodne analize, kao i ove, ukazuju kako međupredmetna provedba ne može uspješno ostvariti odgojno-obrazovne ishode GOO-a. Potrebno je sadržaje uvesti koristeći se metodama učenja koja omogućuju iskustveno učenje u okviru nastavnih sati. Moguće je oformiti predmet namijenjen samo građanskom odgoju i obrazovanju, ili dio satnice postojećih predmeta preusmjeriti na sadržaje iz područja GOO-a, ali svakako je potrebno uvesti određenu obveznu satnicu za ovaj obrazovni program.
- **Osnažiti međupredmetnu provedbu GOO-a.** Rezultati relevantnih istraživanja kontinuirano ukazuju da u Hrvatskoj za vrijeme osnovnoškolskog i srednjoškolskog obrazovanja učenici ne steknu potrebna znanja i ne razviju potrebne vještine i stavove da bi postali aktivni i odgovorni građani. Iako praktičari vide mogućnosti obrađivanja tema GOO-a putem međupredmetne provedbe, ističu kako je to samo „slovo na papiru“ i u stvarnosti ne funkcionira. Stoga je potrebno osnažiti kapacitete učitelja za provedbu GOO-a putem svojih predmeta, stvoriti materijale i ponuditi stručna usavršavanja koja im pružaju potrebnu potporu u tom procesu.